

ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА СЕЛА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Кључне ријечи

Село, пауперизација, аграрна реформа, пољопривреда, субвенције, подстицаји, либерализација тржишта

Аутор

Др Ранка Перић Ромић је доцент на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци

Кореспонденција

ranka.peric-romic@fpn.unibl.org

Област

Рурална социологија

Сажетак

Иако је модернизација села у погледу инфраструктурног улагања и примјене механизације и технологије битно утицала на побољшање квалитета живота и рада у руралним срединама, ипак није дошло до просперитетнијег развоја и одрживости села на простору некадашње Југославије. Село се суштински и структурално трансформише и више не представља аутаркичну заједницу засновану на традиционалним обрасцима понашања и дјеловања. Сеоско домаћинство у тржишно оријентисаној привреди прераста у пољопривредно газдинство, а сељак постаје пољопривредни произвођач. Унутар сеоске заједнице мијењају се и друштвени односи, а физички рад не представља суштински чинилац одрживости села. У раду се даље анализира на који начин данашње село може да опстане у условима неконкурентне пољопривредне производње, недовољних или неадекватних мјера економско-аграрне политике и у условима масовног одласка становништва из руралних средина. Да ли су одређени историјски предуслови довели до одумирања села на простору бивше Југославије? Изазови пред којима се данашње село налази углавном се креће на релацији заштите домаће производње и подизања производних потенцијала са једне стране, те либерализације тржишта и слободне трговине са друге стране.

DOI

10.5937/pol1612109P

UDK

316.334.55(497.6PC)

Датум пријема чланка

11.08.2016.

Датум коначног прихватања чланка за објављивање

28.09.2016.

ПАУПЕРИЗАЦИЈА СЕЛА И СЕЉАЧКОГ ДРУШТВА КРОЗ ПРИЗМУ АГРАРНИХ РЕФОРМИ ПРОШЛОГ ВИЈЕКА

Готово је извјесно да проблем одрживости села на простору бивше Југославије, а тиме и Републике Српске можемо пронаћи у ранијим догађајима нарочито са почетка и средине прошлог вијека. Неповољан положај сељака посебно је био изражен у својинским односима и аграрној пренасељености која је стварала сиромаштво управо у оном друштвеном слоју који је требао да прехрани и помогне одрживост цијелог друштва. Формално укидање кметства и других облика зависности није омогућило сељацима отплату земље која је из тог разлога и даље остајала у рукама крупних велепосједника. Ако се томе дода чињеница да су борци Првог свјетског рата углавном били сељаци, и да је завршетак рата створио нови проблем који се односио на смањење броја радно способног становништва, нарочито мушкараца, може се уочити да се тежак положај сељака кроз вријеме додатно погоршавао. Интензивна пауперизација села започета је Аграрном реформом која је трајала од 1918. па све до 1931. године, а имала је приоритетни циљ укидање свих облика зависности сељака од крупних земљопосједника.¹ Иако су реформу извојевали управо сељаци, она није дала адекватна рјешења у погледу побољшања положаја сељака нити у погледу одрживости и развоја села и аграра. Одмах по завршетку Првог свјетског рата реформа је

¹ У Босни су били познати беглаци, на Космету чифчијски односи, у Славонији колонати итд.

спровођена кроз неколико смјерница. Прва се односила на одузимање земљишне имовине од крупним велепосједника (нарочито страних држављана који су сматрани државним непријатељима) и додјеле уситњених парцела сељацима који су углавном и обрађивали земљу, али без права на власништво. Други корак реформе се односио на преузимање улоге гаранта од стране државе у отплати додјелене земље која је експроприсана од велепосједника. Трећи дио био је усмјерен на одузимање без одштете земље од Хабзбуршке монархије и других династија које су рату биле на страни непријатеља. Раформа се односила и на прелазак шумских посједа у државно власништво на којима су сељаци имали право испаше стоке и сјече дрва, као и на ревидирање раније реформе из 1848. године (Митровић, 1998).

Поблеми које је изазвала ова реформа углавном су се огледали у неравномјерној дистрибуцији земљишних посједа јер су право на добијање земље приоритетно имали учесници Првог свјетског рата. Уситњени земљишни посједи нису обезбјеђивали обимну производњу која би задовољила егзистенцијалне потребе сељака и омогућила отплату посједа. Извозна политика била је онемогућена чињеницом да су сељаци једва довољно производили за своје потребе, а аграрна пренасељеност и даље је представљала горући проблем друштва. Колонизација која је пратила аграрну реформу најснажније је утицала на просторну дистрибуцију сељачког друштва, а створила је и обрнути ефекат од очекиваног у погледу развојних перспектива бављења пољоривредом. Колонисти који су из пасивних крајева

насељавали претходно слабо насељене равничарске крајеве, углавном нису познавали такав начин обраде земљишта. Недостатак оруђа за рад као и изградња помоћних и пратећих објеката на додијељеним посједима (што је умањивало обрадиву величину посједа), онемогућавало је квалитетнији живот сељака, и није битније смањило сиромаштво (Митровић, 1998). Уситњавање земљишних посједа утицало је на даље перспективе модернизације села. Док су остале Европске земље углавном тежиле укрупњавању посједа ради лакше примјене механизације, и организације извозне политике, на простору бивше Југославије од Првог свјетског рата па надаље радило се управо супротно. Осим наведеног проблем је био и у разлозима за доношење ове аграрне реформе укорјењене у идеолошким и политичким приликама тог времена, а иста пракса се наставила и у наредној аграрној реформи.

Аграрна реформа која је трајала од 1945. па до 1948. године² спроведена је са циљем адекватнијег рјешавања аграрних проблема и одвијала се у неколико праваца: ликвидација сељачких дугова; додјела земље земљорадницима (сељацима) без земље, са малим или недовољним посједима, као и борцима партизанских одреда; обавезан откуп пољопривредних производа (по унапријед утврђеним цијенама); формирање сељачких радних задруга и колективизација пољопривреде по совјетском узору (1948-1953.). Ова реформа је подразумијевала стварање

² Закон о Аграрној реформи и колонизацији од 23.08.1945.године један је од првих закона друге Југославије.

народноослободилачког земљишног фонда још у току рата који је настао одузимањем посједа од оних који су били на страни окупатора или су пострадали у рату³, као и конфисковањем сеоске, односно општинске земље (Митровић, 1998).

Ефекат ликвидације сељачких дугова из претходне реформе брзо је потиснут у други план због наставка праксе додјеле земљишта прије свега борцима, оштећеницима из Првог и Другог свјетског рата. У процесу примјене Аграрне реформе најгоре је прошла Војводина. Укупни земљишни фонд је износио око 1, 647 350 ha а преко 40 % аграрних насељеника земљиште је добило у Војводини што показује да је уситњавање земљишта у Војводини било најизразитије (Митровић, 1998: 205 према Гаћеша 1984: 371). *Закон о аграрној реформи* са наведеним одредницама усвојиле су све бивше југословенске републике.⁴ Најгрубљи ефекат у историјском осиромашивању сељака на нашим просторима престављала је *Одлука о обавезном откупу пољопривредних производа* (држава је пројектовала обим производње као и цијене производа) као и *формирање сељачких земљорадничких задруга и пољопривредних комбината* по узору на совјетски модел. Анализирајући услове настанка, развоја и значаја

³ Земља је одузимања од свих који су имали преко 45 ha у брдско-планинским крајевима или од 25-35 ha у равничарским крајевима. (Митровић, 1998: 205).

⁴ За простор Босне и Херцеговине значајан је *Закон о аграрној реформи и колонизацији у Народној републици Босни и Херцеговини (Службени лист НРБиХ*, бр.2/46, 18/46, 20/47, 37/51, 41/67).

земљорадничких задруга на примјер у Хрватској, Матага истиче да земљорадничка задруга у периоду после Другог свјетског рада суштински удаљила од свог изворног смисла постојања. „Дотад је задруга била институт приватног власништва, чији је циљ унаприједити приватна сељачка господства, у њој су сељаци његовали задружна начела слободног удруживања, демократске контроле и одлучивања, праведне расподјеле“ (Матага, 2005: 29). Присилна колективизација и прерастање задруге у државну институцију долази до одумирање суштинског начела постојања истих (Матага, 2005). У суштини наметнута колонизација и експроприација довела је до масовног осиромашивања богатих сељака али није довела до социо-економског оснаживања сиромашних, превасходно оних који су били учесници ратова. Оснивање сељачких земљорадничких задруга у Аграрној реформи од 1945-1953. године по принципу принуде односно присилне колективизације најснажније су нарушени постулати сељачког друштва: релативна аутономија сељачког колективитета и аутаркичност у погледу производње и потрошње (Мендрас, 1968).

С обзиром да се земљшни посјед јавља као основна јединица сељачког начина привређивања, те да се историјски гледано кроз различите економско-политичке мјере идеолошки „обојене“ углавном системски унуштавало село, сасвим је извјесно да у данашњим условима значајни помаци у погледу одрживости села тешко реализују. Разградња сеоских посједа, високи порези који су са леђа сељака требали да подигну индустријске капацитете у градовима након Другог

свјетског рата, створили су нов модел непрогресивног сеоског имања. „Првобитна социјалистичка акумулација имплицира различите мјере државне принуде и снажног интервенционизма: несразмјер цијена пољопривредних и индустријских производа, обавезни откуп пољопривредних производа ради опскрбе градског становништва, мобилизација сељаштва на изградњи индустријских и инфраструктурних објеката и сл.“ (Жупанчић, 2000: 47). У суштини, сељачко друштво јесте прединдустријско (Мендрас, 1986), а доминација индустрије раграђује село, и сељака претвара у пољопривредног произвођача, па се проблем одумирања села намеће као извјесност и без реформи које су поспјешиле наведени процес. Тај процес се наставља бржим интензитетом у земљама које су прешле у постиндустријску фазу, али са мањим посљедицама за оне који желе да се баве пољопривредом, него у земљама у којима није достигнут адекватан индустријски развој па се живот на селу намеће као нужност, а не као избор.

МЈЕШОВИТА СЕЉАЧКА ДОМАЋИНСТВА – ПОЛУТАНИ

У периоду после ратног опоравка, у другој половини прошлог вијека велики дио сељака који није могао да осигура оптималне услове живота на селу, одлази у градове у којима индустријски капацитети потражују нову радну снагу. Тај проблем додатно погађа сељаке, јер радно способно становништво изворе прихода остварује у урбаним срединама а пољопривреда постаје секундарна дјелатност сељака полутана. „Године 1948. Југославија је имала 10 696 пољопривредних становника или 67, 2% од укупног броја

становника, 1953. године - 10, 352 или 60,9%, а 1961. године - 9, 170 или 49,3%. Стопа деаграризације била је шест пута већа него између два рата“ (Пуљиз, 1970: 95). Рјешавање сељачког питања поред додјеле експроприсане земље осиромашеним сељацима, водило се и кроз запошљавање сеоске радне снаге у индустрији (Пуљиз, 1970). „Традиционално сељаштво не смањује се само на начин да њихови (често најактивнији) чланови напуштају пољопривреду бирајући непољопривредну дјелатност као извор прихода већ сами себе гутају поступном трансформацијом у смјеру модернијег, професионалнијег приступа властитом послу“ (Штамбук, 1988: 26). Иако је од 1953. године дошло до значајнијег слабљења државног интервенционизма у селу кроз присилну колективизацију и друге мјере аграрне политике, повољнији положај се осјетио тек од половине 60-их година кроз развој задругарства и кооперације заснованог на реалном развоју и преображају друштва (Жупанчић, 1991).

Из оваквог стања дало се закључити да се проблеми сељачког друштва нису ријешили аграрним реформама, те да се проблем пољопривредне одрживости уједно рјешавао индустријским оснаживањем урбаних средина кроз масовно запошљавање сељака. Уситњени посједи и уопште повећање истих нису ријешили ни аграрну пренасељеност нити аутаркичност сеоских имања. Седамдесетих година прошлог вијека на селу је живјело 65% становника, а од пољоривреде као примарне дјелатности живјело је 41,7% (Пуљиз, 1970). Стварање тзв. мјешовитих насеља и сељака радника (тзв. полутана), превасходно се односило на

становништво које је мјесто становања одржало на селу али је примарне приходе остваривало у граду. Дакле, пољоривреда у разбаштињеном, експроприсаном и уситњеном миљеу укупног земљишног фонда бивше Југославије није могла да постане конкурентна на иностраном тржишту. Одлив радно способног становништва у градове убраја се у најтеже факторе одрживости села. „Негативне посљедице наглог одлива радне снаге не налазимо у самом броју већ прије свега у томе што су тим егзодусом били захваћени радно и фертилно најактивнији континенти сеоске популације...“ (Штамбук, 1988: 27). Из потребе да се сељак одржи и опстане на свом имању сваштарење у пољопривредној производњи остаје главна одредница сеоских имања. Специјализована и усмјерена производња онемогућена малим посједима била је готово недокучив модел сељачког привређивања све до седамдесетих година прошлог вијека. Дакле, у овом периоду напуштени су обрасци дјеловања и примјене Аграрне реформе из периода 1945. године а нови видови сељачког кооперативизма и задругарства 60-тих и 70-их година, засновани на потребама сељака, добро оснажених модернизацијским тековинама, нису зауставили одлазак младих људи са села. У замаху индустријског развоја и опоравка последије Другог свјетског рата, сељаци су углавном у индустрији радили слабије плаћене послове за које није требала квалификација. Од 70-их година, захваљујући образовању омладине, села напушта квалификована радна снага, а тај се процес наставио и до данас. 1971. године сељаштво је пало на 30, 2%. (Жупанчић, 1991).

ПОСЉЕДИЦЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СЕЛА

У периоду масовног запошљавања радно способне снаге у индустрију, седамдесетих година прошлог вијека просјечно индивидуално сељачко домаћинство износило је 3,8 ha.⁵ Измјене у погледу структуре земљишних посједа и власничких односа као најважнији елемент аграрне структуре сељачког друштва директно су ослабиле друштвене односе и производне процесе на селу.

Дакле, пораст мјешовитих домаћинстава утицао је и на интензиван уплив модернизацијских тековина у сеоско друштво што се одразило и на разградњу сеоске аутохтоне културе. То је уједно и код локалног становништва ослабило потребу за одрживости села које већ у ранијем периоду није могло да обезбједи оптималне услове живота локалног становништва. Долази до суштинских измјена специфичног начина живота и културних образаца сеоских домаћинстава. Тако је на примјер сусједство као једно од најважнијих друштвено-просторних група на селу било директно погођено утицајем модернизације која је интензивно допирала преко радника сељака запослених у градовима. Сусједски односи почивали су на потреби локалног становништва о међусобном испомагању у обављању сезонских послова. С обзиром да живот на селу нарочито у периоду после Другог свјетског рата није био искључиво везан за пољопривреду, него и за приходе који су остваривани у

⁵ Детаљније о броју газдинстава и укупном земљишном фонду у: Пуљиз, 1970.

индустрији, слабљење наведених односа наметнуло се као очекиван исход. Са друге стране идентитет сељака темељио се на идентитету породице и села, а колективни идентитет на традицији (Цифрић, 2004). Осим тога данашње село није успјело да одржи сеоску културу ван домаћаја модерне урбане културе која упорно мијења обрасце понашања и дјеловања сељачког друштва прилагођавајући исте потребама потрошачке хегемоније.

Инфраструктурно улагање у села у периоду после Другог свјетског рата било је слабо и дуготрајно, али је значајно поправило услове живота локалног становништва. Оснивања основних подручних школа потакло је мобилност према урбаним срединама млађих нараштаја, а тај процес траје и данас. Такав одлив становништва утицао је на слабљење породичних веза и односа унутар сеоских породица у којима члан домаћинства који остварује сигурне мјесечне приходе ван села уједно постаје руководицац домаћинства умјесто најстаријег члана патријархалне заједнице. Ефекти модернизације на селу били су мање видљиви у оним домаћинствима у којима је недостајало радно способног становништва што је многа газдинства временом претворила у старачка домаћинства. Проблем који се даље јавља у условима пораста „старачких домаћинстава“ има социјалне демографске импликације. „Због пролонгације живот, у правилу се знатно брже одвија процес гашења производних функција gospodarства, него процес биодемографског гашења домаћинства“ (Ливада, 1988: 45).

Могућност равноправног образовања жена и подизање свијести о њиховој равноправности, утицаће на измјену

свијести жена о рађању дјецe као физичке радне снаге. Жене постају свјесне да велики број дјецe смањује могућност њиховог школовања што ствара уједно и већу вјероватноћу опстанка истих на породичном имању са кога млади нараштаји углавном одлазе. Осим тога одрживост села и породичног домаћинства зависи од примјене техничких и модернизацијских иновација а мање од физичке радне снаге. Техничко-технолошке иновације у процесу модернизације села јесу или су могле унаприједити сељачки начин привређивања, али су са друге стране умањили значај физичког рада унутар чланова сељачке породице која је представљала производно-потрошну аутохтону јединицу друштва. Индустрijско друштво у први план ставља капитал и у сељачком друштву, што значи да се одрживост газдинства доводи у везу са могућношћу производње за тржиште, ван потреба самог домаћинства. Готово извјесна постаје потреба да се газдинство претвори у пољопривредно предузеће. У супротном села која нису у стању да испрате захтјеве тржишта (а што је евидентно у периоду масовног одласка радно способног становништва), временом осиромашују чак и у условима њихове инфраструктурне модернизације.

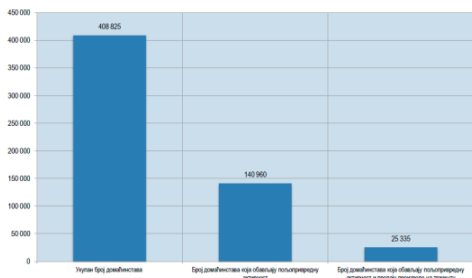
Паралелно са овим процесом долази до дихотомије између рада и становања. Дакле специфичност сељачког начина живота и везаност за природу почива на уској вези између мјеста рада и мјеста становања спојених у јединствену цјелину. Сељаци, индустријски радници, тзв. полутани, ослабили су ту везу чак и онда кад им је мјесто становања и даље остало на

селу. „Рурални простор постаје резидуални простор, нешто што ће се трансформисати и попримити урбане значајке, и једноставно постати урбани простор“ (Жупанчић, 2000: 22). Данашњи сељак мора да се трансформише. Уколико жели да се одржи на селу мора да прерасте у пољопривредног произвођача који одговара потребама тржишно оријентисаног друштва. Село, као синоним пољопривредне производње на поменути начин може да опстане, уколико на вријеме прихватимо да град више не зависи од села у оној мјери у којој село зависи од града. Другачије речено, производња за властите потребе не чини село одрживим нити примамљивим за опсатанак радно способног становништва у њему чак ни када се инфраструктурно побољшавају услови живота.

ПЕРСПЕКТИВЕ ОДРЖИВОСТИ СЕЛА И СЕЉАШТВА

Као и у већина других пост-социјалистичких земаља транзицијске и трансформацијске промјене на подручју села и пољопривреде ишле су доста споро а државе су се приоритетно бавиле приватизацијом јавних предузећа, успостављањем више-партијског система, као и трансформацијом командне економије на тржишну. Ратна дешавања деведесетих година додатно отежавају привредни опоравак земље. Масовна мобилизација мушког становништва у ратне походе у периоду од 1991. до 1995. године на простору Босне и Херцеговине утицала је на продуктивност и одрживост села. Миграције које је рат произвео утицале су на често пресељавање становништва

из руралних у урбане средине, а велики број пољоривредних домаћинстава остао је трајно напуштен.

Графикон 19. Домаћинства који обављају пољопривредну активност

Преузето: СЗРС, Резултати пописа 2013, попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Српској, доступно на: <http://www.rzs.rs.ba/front/article/2283/>, приступљено: 03.02.2016. године.

Период од 1990. године у пољопривреди је означен као нова Трећа аграрна реформа, а њен циљ је био да се изврши деколективизација земљишта и стварања приватне интензивне производње по узору на европске земље. Укрупњавање земљишних посједа требало би да доведе до фармерског пољопривредног газдинства. Дакле у развијеним европским земљама одлив сеоског становништва у градове заустављен је 70-их година прошлог вијека. Ова појава изазвана је засићеношћу градова становништвом са једне стране, али са друге стране и потребом да се села одрже као битан учесник у стварању БДП. Различите интервенције држава у погледу очувања пољопривредне производње огледале су се у заштити домаћих производа сељака од увозних политика, субвенционисањем пољопривредне производње и

давањем разних подстицаја међу којима су посебно били значајни подстицаји у виду механизације пољоривредне и сточарске производње. Заједничка пољопривредна политика ЕУ (ЦАП- Common Agricultural Policy) у просјеку издваја од 310-330 еура по условном хектару пољопривредне површине (за стоку су субвенције одређене по грлу стоке или литри млијека), док се нпр. за Србију креће око 37 еура. Око 100 еура по условним хектару у нпр. Србији добиће само она газдинства са преко 20 ha.⁶

По подацима Министарства пољопривреде шумарства и водопривреде у Републици Српској до краја 2016. године било је укупно 24 681 регистровано газдинство, а од тога преко 20 000 их је некомерцијалних. У 2016. години надлежно Министарство је издвајало 250 конвертибилних марака по хектару за усијану пшеницу.⁷

⁶ Наведени подаци су промјенљиве природе и велика одступања од просјека видљива су у нпр. Бугарској и Румунији око 80 еура по ha, у Њемачкој 388 по ha, у Данској 434 еура по ha итд., што доводи до неуједначеног и неравноправног пољопривредног тржишта свих земаља Европске уније.

Доступно на: <http://www.balkanmagazin.net/biznis/cid131-110584/uvovz-subvencionisane-evropske-hrane-unistava-srpsku-poljoprivredu-22>, приступљено: 12.02.2016. године

⁷ На овај износ се додаје још и 100 литара горива по ha и премија за произведену и продану пшеницу по цијени од 0,05 KM по килограму. Тако се дође се до укупног подстицаја по хектару у износу од 500 KM.

Доступно на: <http://bih.banke-biznis.com/biznis/privreda/item/17349-vladars-izdvaja-500-km-po-hektaru-merkantilne-psenice>, приступљено: 13. 02. 2016. године

Суштина је у томе да су у земљама ЕУ углавном укрупњена пољопривредна домаћинства па је доминантна комерцијална производња. У Републици Српској случај је обрнут, па далеко мањи број пољопривредника има могућност за остваривање значајнијег подстицаја.⁸ Осим тога нашу пољопривредну производњу додатно угрожавају и нередовне исплате истих које се преносе из године у годину и прилично компликована правна процедура за остваривање права на подстицај. Иако је законом предвиђено да годишња буџетска издвајања за пољопривреду чини 6 % домаћих прихода буџета и других извора,⁹ *Служба за јавну ревизију* редовно констатује да се ребалансом буџета за пољопривреду утроши око 4 % (Вашко и сар., 2016). *Привредна комора Републике Српске* сматра да су заштита домаће производње и подизање пољопривредних капацитета могући уколико се системски ријеши формирање откупних цијена. То даље значи да формиране цијене минимално морају покрити трошкове производње пољопривредних производа, док држава различитим субвенцијама треба да надомјести ону разлику у цијени која је прихватљива за прерађивачку индустрију. Либерализација спољнотрговинске размјене најтеже погађа пољопривредне произвођаче и

⁸ Правилник о условима и начину остваривања новчаних подстицаја за пољопривреду сваке године доноси МПШВ у коме се дефинишу услови под којима пољопривредни произвођачи оставарују право на подстицаје.

⁹ Закон о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање развоја пољопривреде и села (Сл. гласник РС 43/2002 итд).

директно утиче на смањену могућност одрживости пољопривредне производње.

Поред субвенционисане пољопривреде проузводње земље ЕУ су радиле на социјалној заштити пољопривредних произвођача, некадашњих сељака кроз програме здравственог и пензионог осигурања. Пољопривредним произвођачима је омогућено укрупњавање земљишних посједа кроз концесије и откупе. Један од великих проблема у Републици Српској представљају и додјеле земљишта у закуп или концесију. Ради се углавном о неискориштеним парцелама пропалих пољопривредних комбината. Многи сељаци су бесправно ушли у посјед земљишта и тиме отежали могућност додјеле концесије регистрованим пољопривредним произвођачима што је предвиђено *Законом о концесијама*.¹⁰ Са друге стране неусклађеност осталих законских прописа са *Законом о концесијама* као и неадекватна документација о државном пољопривредном земљишту додатно отежава ситуацију у пољопривреди.

Иако је живот ван града у већини земаља ЕУ пружао сигурност јер се интензивно радило на заштити пољопривредних произвођача, као и на подизању квалитета живота унутар села, број становника на селу се стално смањивао а у неким земљама тек је крајем 20 вијека заустављен.¹¹ Села у

¹⁰ Сл. гласник Републике Српске број 59/13.

¹¹ Жупанчић наводи да се одлив сеоског становништва не одвија исто у свим регијама земаља у којима је овај процес заустављен. На примјер такав је случај са планинским и приморским крајевима европских земаља. У приморју су рецимо

Европи су почела добијати другачији контекст. Она постају мјеста не само пољопривредне и сточарске производње него и мјеста малих и средњих предузећа, производно прерађивачких капацитета чиме је диверзификација омогућила шири контекст намјене руралног простора задржавајући становништво у селима које се суштински није бавило пољопривредом. Село се промијенило и у погледу социопросторне и радне структуре, тако и у погледу специфичних културних образаца понашања и дјеловања. Домаћинства прерастају у предузећа која су већ одавно престала да производе само за своје потребе. Она која су остала у оквирина производно-потрошне организације углавном су домаћинства у којима су члановим у пензији и који су на селу затражили миран и здравији живот.

У Њемачкој, Енглеској, земљама Бенелукса, Француској и сјеверним дијеловима Италије препознаје се тренд заустављања егзодуса сеоског

присутна по величини доста мала газдства која су као таква неодржива. Надаље Европске земље су још од Римског уговора (1957) усвојиле мјере заједничке аграрне политике које су осим оснаживања аграра кроз мјере заштите царинске и изванцаринске производње, подстицаја, субвенција итд., биле усмјерене и на формирање стабилног тржишта које је требало да има и извозну компоненту. То је условило укрупњавање газдинстава али тиме и смањење сељаштва (Жупанчић, 2000). Обимна производња за потребе матичне земље као и за остале земље Европске уније које су имале уговор о отвореном тржишту, могла је бити реализована укрупњавањем посједа.

становништва и његова стабилизација у руралним подручјима (Жупанчић, 2000).

У већини европских земаља фармерски посједи прелазе 20 ха, што је и био услов за обимну производњу која има загарантовано тржиште. Ако узмемо у обзир да по попису становништва Републике Српске из 2013. године (претходна табела) имамо 140 960 домаћинстава која се баве пољопривредом, а 25 335 која са својим производима излазе на тржиште постаје јасно да за Републику Српску и Босну И Херцеговину тржиште ограничено и условљено уласком у Европску унију.

Дакле, укрупњавање земљишних поседа у виду фарми у земљама ЕУ није једина гаранција одрживости села као посебног друштено-просторног ентитета који ужива производно-потрошну аутономију, јер индустријализација пољопривредне производње заправо суштински трансформише руралну заједницу. Фармерска производња је специјализована и тиме условљена захтјевима и потребама тржишта. Са друге стране такав вид производње подразумијева скраћивање времена сељака односно фармера да се бави мјешовитом производњом која је у неком ранијем периоду задовољавала животне потребе сељака. То даље значи да је данас живот на селу у већини земаља ЕУ зависан од куповине и потрошње у граду. Сељак на фарми се по мало чему разликује од радника у индустријском постројењу. Фордистички начин производње кроз уговоре о откупу, обиму производње, роковима испоруке и слично, све више подсећа на шаблонизан и рутинизан рад на траци, а што је омогућено механизацијом као и примјеном нпр. биохемијских

достигнућа у пољоривреди. Када упоредимо села у Републици Српској и Босни и Херцеговини са селима у развијеним земљама Европске уније, овај процес одумирања традиционалног села и сељачког друштва одвија се далеко спорије, што је свакако условљено нарезвијеним откупним тржиштем пољоривредних производа, чиме се успорава укрупњавање посједа као и специјализација пољопривредне производње. У развијеним земљама Европе, село постаје идеал мирног породичног живота наспрам буке и загушености градова. На нашим просторима живот на селу је симбол мукотрпног рада и борбе за преживљавањем, наспрам урбаних средина које пружају већу шансу рјешавања запослења и бољег стандарда живота. Може се закључити да интензивна пољопривредна производња наспрам екстензивне омогућава одрживост села, али га суштински трансформише. Село остаје назив за становништво чија се дјелатност везује за природу и природни амбијент било да је аграр условни фактор производње и прераде (ратарство, повртларство, сточарство, воћарство) или само простор унутар кога се одређена дјелатност обавља (отварање различитих угоститељских, услужних, производних и прерађивачких погона на селу). Извјесно је да се економски и структурно село мијења, а услов опстанка села јесте стварање његове одрживости. Та одрживост израз је капиталистичког начина привређивања, подразумејева суштинске измјене организације рада и функционисања села уз видно смањивање руралног становништва, али повећање обима

газдинастава и укрупњавање производње кроз примјену техничких иновација, односно механизације. Посебно је важно истаћи потребу кооперативности у виду различитих удружења или задруга који штите пољопривредне произвођаче (Хоџић, 2006; Жупанчић, 2000).

Пут одрживости села у Републици Српској неодвојив је од одрживости аграра. Ово је и разумљиво с обзиром да градови и општине у Републици Српској нису доживјели индустријску фазу каква је била позната у Европи после Другог свјетског рата, па се сеоска заједница посматра као просторни оквир за упослење становништва које не може да апсорбује недовољно развијена привреда концентрисана у градовима. Са друге стране напуштање села условљено је одливом младог становништва у веће урбане средине унутар и ван наших граница, као и недовољном инфраструктурном развијеношћу истих. Република Српска а тиме и Босна и Херцеговина стоји пред неколико изазова у погледу одрживости села: подстакнути пољопривредну производњу која подразумејева одређене државне интервенције у том погледу;¹² зауставити одлазак радно способног становништва се села¹³;

¹² Шесто поглавље *Стратегије развоја пољопривреде Републике Српске* бави се питањем субвенција и материјално финансијских подстицаја у пољопривреди. Што се тиче заштите домаће производње она је углавном дефинисана споразумима (нпр. ЦЕФТА, или споразум који се односи на испуњавање услова према ММФ—а познат под називом ССП-споразум о стабилизацији и придруживању).

¹³ У *Стратегији развоја пољопривреде Републике Српске до 2015.* године наводи се

радити на укрупњавању посједа (у условима несигурног тржишта и лоше, прилично ниске инфраструктурне опремљености села); јачати задругарство као институционалну заштиту малих произвођача са циљем продора на тржиште; и одговорити захтјевима Европске уније којима су често урушава домаћа пољопривредна производња.¹⁴ У суштини проблем одрживости села и пољопривредне производње на нашим просторима

може се посматрати кроз диспарантне односе унутар мјера аграрне политике у националним оквирима и одлукама које се доносе ван интереса заштите домаћих пољопривредних произвођача. То су углавном мјере о либерализацији тржишта и укидања царинских заштита, а у циљу испуњавања услова за оставаривање одређених кредитних средстава свјетских финансијских институција као и мјере на путу за чланство у ЕУ.

да се рапидно смањио број пољопривредног становништва. Тако је удио истог у укупном броју становника 1950. године износио 76% а 1991. године свега 17 %. Овдје треба додати да је број радно активног становништва углавном пољопривредно становништво. Узрок томе су транзиционе промјене са свим својим посљедицама. Тај се број у 2003. години креће између 39-65%.

Доступно на: <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mps/Documents/Strategija%201.pdf>, страна 8, приступљено: 6.2.2016. године. Треба нагласити да број људи који се у назад неколико година враћа на село или остаје унутар породичног домаћинства то чини због недостатка избора, а при томе бављење пољопривредом у већини случајева преставља модел преживљавања. Поступно старење средњих генерација и одлазак младог становништва ствара проблем демографске одрживости села.

¹⁴ Почетком године ступио је на снагу програм о бесцаринском увозу млијека из Европске уније на наше просторе, што ће свакако утицати на одрживост и домаће мљекарске индустрије. Слична ситуација је и у погледу месне индустрије Републике Српске и Босне и Херцеговине која трпи највеће губитке. Дакле увоз меса из земаља ЕУ гуши домаћу сточарску производњу, а повећање увоза меса из Аустрије, Хрватске, Пољске и Мађарске узроковано је укидањем царина.

ЗАКЉУЧАК

У социолошком смислу, одрживост села се не веже само за унапређење и развој пољопривреде као битног учесника у стварању БДП. Она подразумева и одрживост сељачког друштва као аутохтоне заједнице. Без обзира на све изазове ранијег времена посебно препознате кроз Прву и Другу аграрну реформу прошлог вијека, село и сељаштво представља стуб развоја нашег подручја. Ипак, сељачко друштво се пред изазовима времена и тржишно оријентисане привреде трајно мијења али његова трансформација не значи нестанак села. Село и даље остаје социо-просторни оквир унутар кога се становништво углавном бави неком од грана пољопривреде чак и у условима његове диверзификације. Сељак постаје произвођач који зависи од тржишта и рационализације пољопривредне производње. Аутаркичност се губи јер сељак производи за потребе друштва како би тиме омогућио властити опстанак. Управо је тај моменат најбољи показатељ неопходности одрживости села. Пољопривредно газдинство прелази у пољопривредно предузеће. Село је саставни дио глобалног друштва па према томе

подлијеже свим изазовима времена у коме живимо, као и урбана средина. То даље значи да одрживост села као простора пољопривредне производње, која мора бити и тржишно оријентисана, зависи од политичких и економских одлука од националног интереса у економији глобалних размјера.

Дакле, држава подстицајима и субвенцијама неће моћи унаприједити нити одржати пољопривредну производњу уколико не дефинише откупне цијене, не ограничи увозну политику, и уколико не уведе дисциплину у погледу редовне исплате подстицаја и субвенција. С обзиром да се либерализација тржишта намеће кроз разне споразуме, реципроцитет увозно-извозне политике смањило би негативне ефекте одлука и споразума који гуше домаћу производњу.

Са друге стране демографско оснаживање села могло би се јавити као посљедица на одржавање и проширивање пољопривредне производње прије него одговор на инфраструктурно улагање у рурални простор. Осим тога смањивање број сељака (данас пољопривредних произвођача), као што смо видјели, не значи смањивање улоге, значаја и обима пољопривредне производње јер физички рад није пресудан за одрживост пољопривреде. Укрупњени пољопривредни посједи као и планирана пољопривредна производња, примјена савремене механизације и техничко-техолошких достигнућа у аграру, те заштита и субвенционисање домаће производње и диверзификација села представљају кључ опстанка руралних средина као просторног оквира за стварање укупног БДП-а. У том смислу може се рећи да

село у измјењеним условима опстаје и остаје, док се аутохтоно сељаштво прединдустријског доба губи и нестаје.

ЛИТЕРАТУРА

Vaško, Ž., Mrdalj, V., Brković, D. (2016). *Analiza politike podsticanja razvoja poljoprivrede i sela u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Institut za ekonomiku poljoprivrede i ruralni razvoj Poljoprivrednog fakulteta Banja Luka, USAID i ARD. Pdf.

Gašević, N. (1984). *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. Novi Sad: Matica Srpska.

Župančić, M. (1991). Seljaštvo i modernizacija poljoprivrednih gospodarstava. *Sociologija i selo*, 29 (111/114), 45-55.

Župančić, M. (2000). Tranzicija i modernizacijske pretpostavke hrvatskog sela, *Sociologija i prostor*, 38 (147/148), 11-78.

Livada, S. (1988). Socijalno-demografske promjene u selu i poljoprivredi. *Sociologija i selo*, 26 (99/100), 35-48.

Mataga, Ž. (2005). Poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj. Razvoj i temeljni problemi. *Sociologija i selo*, 43 (167 81)), 17-42.

Mendras, H. (1986). *Seljačko društvo*, Zagreb: Globus

Митровић, М. (1998). *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.

Митровић, М. (2015). *Села у Србији. Промене структуре и проблеми одрживог развоја*. Београд: Републички завод за статистику.

Puljiz, V. (1970). Mješovita gospodarstva u socijalno-ekonomskoj strukturi našeg sela. *Sociologija i prostor, vol. (29-30)*, 92-104.

Hodžić, A. (2006). *Selo kao izbor*. Zagreb: IDIZ.

Cifrić, I. (2003). Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta. *Sociologija sela, 42 (165/166)*, 413-438.

Cifrić, I. (2013). Iskustvo seljačkog društva. Poruka modernom društvu. *Sociologija i prostor, 51 (196 (2))*, 265-279.

Štambuk, M. (1988). Društveni razvoj i selo. *Sociologija sela, 26 (99/100)*, 25-33.

Други извори:

<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mps/Documents/Strategija%201.pdf>

<http://www.balkanmagazin.net/biznis/cid131-110584/uvoz-subvencionisane-evropske-hrane-unistava-srpsku-poljoprivredu-22>

<http://bih.banke-biznis.com/biznis/privreda/item/17349-vlada-rs-izdvaja-500-km-po-hektaru-merkantilne-psenice>

<http://www.rzs.rs.ba/front/article/2283/>
Закон о аграрној реформи и колонизацији у Народној републици Босни и Херцеговини: Службени лист

НРБиХ, бр.2/46, 18/46, 20/47, 37/51, 41/67.

Закон о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање развоја пољоривреде и села: Службени гласник РС 43/2002.

Закон о концесијама: Службени гласник РС 59/13.

CHALLENGES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF VILLAGES IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Key words

Village, pauperization, agrarian reform, agriculture, subsidies, incentives, liberalization of the market

Author

Dr Ranka Perić Romić is Assistant Professor at the Faculty of Political Science of the University of Banja Luka.

Correspondence

ranka.peric-romic@fpm.unibl.org

Field

Rural sociology

Summary

Although the modernization of villages in terms of infrastructural investment and the application of machinery and spread of technology had a significant effect on improving the quality of life and work in rural areas, however, there has not been prosperous development and sustainability of the villages in the former Yugoslavia. The village is fundamentally and structurally transformed and no longer represents the autarkic community based on traditional patterns of behavior and activity. Rural household in a market-oriented economy grew in to the farm, and the grower becomes a farmer. Within rural communities there are changes in social relationships, and physical work is not an essential factor in the sustainability of the village. The paper further analyzes how today's village can survive in the conditions of non-competitive agricultural production, insufficient or inadequate measures of economic-agrarian policy and in terms of the mass exodus of the population from rural areas. Have the historical preconditions led to the death of the villages in the former Yugoslavia? The challenges faced by today's villages mainly range from protection of domestic production and increase in production potential on the one hand, and the liberalization of markets and free trade on the other.

DOI

10.5937/pol1612109P

UDC

316.334.55(497.6PC)

Paper received on

11.08.2016.

Paper accepted for publishing on

28.09.2016.